

Banovanje Karolyja Khuena-Hedervarya (1883. - 1903.).

Astaloš, Lorena

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:120975>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Lorena Astaloš

**BANOVANJE KÁROLYA KHUENA-
HÉDERVÁRYA (1883. - 1903.)**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA POVIJEST

LORENA ASTALOŠ

**BANOVANJE KÁROLYA KHUENA-
HÉDERVÁRYA (1883. - 1903.)**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, 2021.

Sadržaj

Uvod	1
Dolazak Károlyja Khuen-Héderváryja na vlast.....	3
Političko djelovanje.....	4
Politički život krajem devedestih godina 19. stoljeća	6
Gušenje hrvatskih sloboda.....	8
Položaj Srba u Hrvatskoj za vrijeme Khuena-Héderváryja.....	9
Narodni pokret 1903.....	12
Zaključak.....	14
Literatura	16

Uvod

Događaji koji su prethodili dolasku Károly Khuena-Héderváryja na vlast bili su vrlo burni. Prethodili su mu također i banovi koji su po mnogo čemu bili značajni poput Josipa Jelačića i Ivana Mažuranića koji su se usmjerili prema reformama, kao što su upravna ili školska s manje ili s više uspjeha. Dolasku bana, kojim se bavi ovaj rad, prethodio je također događaj u kojem je došlo do izražaja svo nezadovoljstvo naroda. Radi se o skidanju dvojezičnih grbova stavljenih mimo vrijedećih zakona. Ban, kojim se bavi ovaj rad, došao je i otišao gotovo u istim okolnostima iako se konkretan povod razlikovao.

Za ovaj rad prvotno je korištena knjiga Josipa Horvata *Pobuna omladine 1911.-1914.*. Knjiga stavlja njegovo djelovanje u okvir općih okolnosti. U početku autor više stavlja naglasak na ozračje oko bana i njegovo snalaženje u prostoru u koji je došao. Također su ukratko predstavljeni i banovi oporbenjaci. Sličnim stilom napisana je knjiga istog autora *Politička povijest Hrvatske*. Jedna od knjiga koja je u cijelosti posvećena Héderváryju je knjiga autora Martina Polića pod nazivom *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*. U knjizi su obuhvaćeni politički, društveni i kulturni aspekti tijekom banova djelovanja. U radu je korištena sinteza *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću* koju su uredile Jasna Turkalj i Vlasta Švoger te starija sinteza Ferde Šišića *Povijest hrvatskog naroda 1526.-1918*. Sinteza se bavi svim procesima i događajima u 19. stoljeću raspoređenim u tematska poglavlja. Za poglavlje koje se bavi položajem Srba u Hrvatskoj u vrijeme Khuenova banovanja korištena je knjiga Mate Artukovića *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*. Knjiga se bavi njihovom kulturom, izdavačkom djelatnosti i politikom. Također, u radu su korišteni članci Ladislava Heke: *Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati* i *Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalno pitanje*. Članci polaze od početka njegove političke karijere i problema mađarizacije, s tim da prvi od njih stavlja naglasak na hrvatske interese, a drugi na promišljanje o samom banu.

U radu je također korišten niz članaka koji se bave pojedinim aspektima Khuenova djelovanja kao što je članak koji se bavi pravaškom ideologijom, odnosno Strankom prava kao jednim od banovih oponenta, Velimira Veselinovića *Pregled razvoja pravaške ideologije i politike*, članci Stjepana Matkovića *Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije* i *Ban Khuen-Héderváry – značenje i utjecaj*, gdje u kratkom osvrtu

prolazi kroz etape njegova banovanja te niz članaka drugih autora koji se bave pojedinim temama koje se odnose na razdoblje Khuenova banovanja. U radu je korištena knjiga koja se bavi percepcijom koju Mađari i Hrvati imaju jedni o drugima Dinka Šokčevića *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata* te zbornik radova *Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u sjeni Hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću*.

Zamisao ovog rada je prikazati sve glavne aspekte banovanja Károlyja Khuen-Héderváryja. U poglavlju „*Dolazak Károlyja Khuen-Héderváryja na vlast*“ predstavljen je sam ban i okolnosti pod kojima je došao na vlast. Drugo poglavlje „*Politično djelovanje*“ detaljnije prolazi kroz etape njegovog djelovanja. O političnom životu riječ je u poglavlju „*Politički život kraljem devedesetih godina 19. stoljeća*“ u kojima se opisuju političke stranke koje su djelovale u vrijeme njegova banovanja osvrćući se posebno na izbore koji su se održali 1897. Poglavlje „*Gušenje hrvatskih sloboda*“ prikazuje osvrt na glavne ciljeve zbog kojih je ban Károly Khuen-Héderváryj postavljen za bana. Poglavlje „*Položaj Srba u Hrvatskoj za vrijeme Khuena - Héderváryja*“ ističe sklonost prema srpskom narodu u odnosu na hrvatski narod. Za vrijeme izbora i općenito prikuplja simpatije srpskog naroda zbog sklonosti prema njima. U posljednjem poglavlju „*Narodni pokret 1903*“ ističu se pozitivne strane razdoblja njegova banovanja, ali i negativne posljedice koje su izazvale njegovu smjenu s vlasti.

Dolazak Károlyja Khuen-Héderváryja na vlast

Prije prikaza razdoblja banovanja u Hrvatskoj, valjalo bi istaknuti najvažnije biografske podatke o Károlyju Khuenu-Héderváryju. Postoje dvojbe oko mjesta njegova rođenja no, prema jednoj njegovoj rečenici izrečenoj prije imenovanja banom, pretpostavlja se da je rođen u Nuštru.¹ Osim dužnosti hrvatskoga bana obnašao je dva puta i dužnost predsjednika ugarske vlade. Sa ženom Margit Teleki imao je dva sina - Sándora Khuena-Hédervérya i Károlyja Khuena-Héderváryja. Neovisno o ocjeni njegove vladavine u Hrvatskoj, neosporno je da je imao bogatu političku karijeru. Nakon dvadesetogodišnjeg banovanja bio je ministar unutarnjih poslova u ugarskoj vladi te ministar za odnose s kraljem. U vrijeme kada je po drugi put postao predsjednik ugarske vlade bio je kandidat Nacionalne stranke rada. Tijekom ovog je mandata također obnašao gore spomenute ministarske dužnosti, ali i dužnost hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice. Godine 1913. postao je predsjednik Nacionalne stranke rada, a 1916. godine bio je kraljev povjerenik.² Kao rezultat toga što tada nije bilo pogodnijih kandidata, u prosincu 1883. je, u svojoj 34. godini života, izabran za bana.

Studirao je pravo te se snalazio u unionističkim krugovima. Ovaj relativno nepoznati čovjek, prije banske časti obnašao je dužnost velikog župana u Győru.³ Iako mu se nije predviđala blistava budućnost, ubrzo je pokazao svoju snalažljivost i agilnost.⁴ Pun manira ali i odvažan u svojim ciljevima, u vrlo kratkom je roku postao respektiran. Tako beskompromisan, htio je da mu se podčini i vladina Narodna stranka. Djelujući prema ciljevima koji će biti prikazani u sljedećim poglavljima, nastojao je da njegovo djelovanje bude u zakonskim okvirima. Prema podređenima je bio strpljiv, ali, prema potrebi, oštar te nije trpio korupciju usprkos pojedinih mrlja u karijeri poput slučaja s Julijem Erilom. Njegovo mišljenje da tko vlada Budimom vlada i Hrvatskom, pokazatelj je kako sam nije imao široku sliku događanja pred sobom, a narod u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo da je prezirao. Da je bio poprilično samouvjeren vidi se po tome da, iako je znao da nije omiljen, kretao se bez ikakve zaštite. S obzirom da je vladao više preko administracije, nije se najbolje snašao u nemirima koji su zadesili Zagreb 1902. godine.⁵ Ban se ponovno našao u neprilikama kada je bio optužen za

¹ Ladislav HEKA "Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 3., 2016., 1065.-1100.

² Ladislav HEKA "Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalno pitanje", *Scrinia Slavonica*, 16., 2016., 199.-226.

³ Josip HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, Zagreb, 1967., 24.-25.

⁴ Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1936., 288.

⁵ HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, 29.-36.

krađu srednjovjekovnih i novovjekovnih spisa iz Zagreba. Nakon sramotnog događaja kada ga je Josip Gržanić udario nogom u stražnjicu, mnogi su mislili da se on zbog časti neće dugo održati na mjestu bana no, to se nije desilo.⁶

Nakon što je procijenio situaciju na izborima 1884., promijenio je 1887. godine izborni red. Činjenica da bi pojedini službenik ukoliko bi glasao za opoziciju riskirao svoj položaj govori o tome da mu je uspjeh bio zajamčen. Brutalnost je vidljiva i po samoj provedbi izbora što je uključivalo i psihičko maltretiranje, krivotvorenje, fizičke obračune i slično.⁷ Vodeći borbu s političkim protivnicima obratio je posebnu pažnju J. J. Strossmayeru. U njemu je vidio jakog protivnika pa je sukladno tome opstruirao njegov rad. Metode su sezale od raznih optužbi do kontroliranja njegovog privatnog života. Treba naglasiti da je sukobe sa Strossmayerom naoko vodio car sa obzirom da se ban kretao uz bok caru. Primjer verbalnog sukoba između Franje Josipa I (1848.-1916.) i Strossmayera, koji datira iz doba Khuenove vladavine, je glasovita Bjelovarska afera.⁸ Riječ je o događaju kojemu je prethodio Strossmayerovo slanje brzojava u Kijev povodom 900. godišnjice pokršćavanja Rusa u kojem je ujedno tražio i ujedinjenje crkava. Sami se verbalni sukob zbio u rujnu 1888. godine kada je car ustvrdio za biskupa da nije bio pri sebi kada je slao brzojav.⁹ U ozračju tih događaja na temelju dopisivanja između Račkog i Strossmayera vidi se njihovo negativno raspoloženje prema Khuenu. U pismima dijele dojmove o kaotičnom stanju i vršenju pritiska na one koji glasaju za opoziciju te zaključuju kako se treba boriti „poštenim oružjem“.¹⁰

Političko djelovanje

Za razliku od svojih prethodnika, Héderváry je došao na vlast u teškim okolnostima.¹¹ Prilikom njegova dolaska Narodna se stranka, premda kasnije staje u potpunosti uz bana, usprkos tome našla u teškoj poziciji.¹² Ističući već u nastupnom govoru želju za očuvanjem jedinstva Ugarske i Hrvatske navukao je na sebe brojne antipatije.¹³ Nakon prve sjednice Sabora

⁶ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 289.-290.

⁷ HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, 40.-41.

⁸ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 291.-292.

⁹ HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, 55.-56.

¹⁰ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske* 295.-296.

¹¹ Martin POLIĆ, *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*, Zagreb, 1901., 1.

¹² Isto, 12.

¹³ Isto, 15.

održane u njegovom banovanju na kojoj se raspravljalo o aktualnim događanjima, ban se mogao posvetiti popunjavanju mjesta u upravi.¹⁴ Za podbana i predstojnika za unutarnje poslove izabrao je birokrata Danu Stankovića, za šefa pravosuđa Vjekoslava Kleina, a na položaju predstojnika za nastavu i bogoštovlje ostavio je Ivana Vončinu. Prilikom postavljanja novih službenika posebnu je prednost davao onima iz bivše Vojne krajine osobito stoga što su bili sposobni i odani režimu.¹⁵

Kada je vodio Narodnu stranku, bila je već dosta ojačana i homogenizirana.¹⁶ Glavna su mu opozicija bile Stranka prava i Nezavisna narodna stranka. Prva je utjelovljavala odviše beskompromisan i radikalni karakter. Sa stavom da hrvatsko pravo treba staviti na prvo mjesto privlačili su malograđanstvo, seljaštvo i omladinu.¹⁷ Njih je u prvim zasjedanjima Sabora utišao saborski predsjednik Mirko Hrvat smatrajući da ima pravo udaljiti iz sabornice one za koje smatra da remete mir. Ovaj potez govori o tome da je ban imao uza se odane ljude. Nakon što je porazio na izborima 1887., pravaši su predložili adresu u kojoj su izrazili vjernost vladaru. Narednih godina u Stranci prava počinju se javljati i oni koji su prihvaćali Hrvatsku unutar Monarhije. U posljednjim danima Ante Starčevića događa se konačan rascjep kada Josip Frank, sam Ante Starčević, Eugen Kumičić i Mile Starčević osnivaju Čistu stranku prava.¹⁸ Do ideje o suradnji s Nezavisnom narodnom strankom došlo je nakon kraha na izborima 1892. godine.

Nezavisna narodna stranka koja je nastala zbog nezadovoljstva politikom Narodne stranke u odnosima prema vladi u Budimpešti, čije su redove popunjavali građanstvo, inteligencija i ljudi slobodnog zvanja isprva Khuenu nije predstavljala problem jer brojčano nije bila osobito moćna. Njezino glavno oružje bila je inteligencija, a strategija civilizirano rješavanje problema.¹⁹ Njezina je prvotna ideja bila izvršna i financijska samostalnost Hrvatske.²⁰ U drugoj polovici stoljeća njena nastojanja da se poveže sa Strankom prava nisu urodila plodom.²¹

¹⁴ Isto, 18.

¹⁵ HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, 30.-32.

¹⁶ POLIĆ, *Ban Dragutin gof Khuen-Héderváry i njegovo doba*, 27.

¹⁷ HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, 24.

¹⁸ Velimir VESELINOVIĆ "Pregled razvoja pravaške ideologije i politike", *Časopis za suvremenu povijest*, 3., 2018., 583.-621

¹⁹ HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, 50; Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, ur., *Temelji moderne Hrvatske – hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*., Povijest Hrvata“, Zagreb, 2016., 18.

²⁰ Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, ur., *Temelji moderne Hrvatske – hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*., „Povijest Hrvata“, Zagreb, 2016., 18.

²¹ Isto, 20.

Osim okrutnosti koje su donijele političke prilike 1887. godine, a koje su se ogledale u načinu provođenja izbora, u tom je periodu Sabor donio niz zakona koji su važni i za gospodarski i upravni razvoj. Jedan od njih je zakon o uređenju zadruga o kojem se počelo raspravljati već 1870. godine. Iz banova govora vidljivo je da se teži opstanku zadruga, ali i njihovom pretvaranju u privatno vlasništvo tj. njihovom ukidanju.

Značajan je bio i prijedlog Sabora za sjedinjenjem Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom. Predloženo je da Dalmatinski sabor sastavi odbor od dvanaest članova te da zajedno s odborom Hrvatskog sabora pripremi taj prijedlog, što je i učinjeno. No, ovaj je prijedlog ban odlučno odbio s argumentacijom da samo Ugarska, prema Nagodbi, ima pravo zaključiti ujedinjenje. Dakle, ovaj je prijedlog bio sporan jer je donesen mimo nagodbenog zakona.²²

Izborni red kojeg je ban donio 1888. godine išao je, dakako, njemu u korist. Smanjenje izbornih kotareva, javno glasovanje ili opća kontrola samo su neke od značajki toga razdoblja. Represija, za koju je optuživana oporba, pa čak i zločini nalik onom u Bošnjacima gdje su ubijeni civili, nije bila tako rijetka pojava. Kad je riječ o upravi, došlo je do preustroja županija u kojem su veliki župani profitirali time što im je proširena nadležnost.²³

Politički život krajem devedestih godina 19. stoljeća

Sukladno okolnostima uređenim u vlastitu korist, ban je 1897. godinu dočeka ojačan. Vladina je stranka neumorno nastojala prikupiti što veći broj glasača ustupcima i u pozitivnom je svijetlu predstavljala svoj program. Događaji koji su prethodili izborima bili su spomenuti raskol u Stranci prava i stvaranje Udružene opozicije od jednog dijela pravaša i Nezavisne narodne stranke. Ideja o spajanju sa Strankom prava javila se u trenutku kada se Nezavisna narodna stranka činila preslabom. To doduše isprva nije uspijevalo pa se suradnja ostvarila tek kada su se domovinaši izdvojili iz stranke. Domovinaši su napravili još jedan korak u odvajanju od svjetonazora Stranke prava. U želji da, osim Nezavisne narodne stranke, pronađu još jednog saveznika u borbi protiv Khuena, nastojali su surađivati sa Srbima koji mu još nisu bili lojalni. Od Čiste stranke prava, druge frakcije, bili su i prostorno prošireniji. Kad je riječ o organizaciji, nisu imali čelnu osobu koja bi ih vodila, ali su imali čvršću strukturu.

²² POLIĆ, *Ban Dragutin grof (Károly) Khuen-Héderváry i njegovo doba*, 80.-82.

²³ Stjepan MATKOVIĆ, "Ban Khuen-Héderváry – značenje i utjecaj", *Povijest u nastavi*, 1., 2003., 37.-47.

Osim ove dvije stranke, na političkoj sceni se pojavila i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije. S obzirom da ju je ban smatrao opasnom bila je izložena policijskim intervencijama. U vezi sa seljačkim nemirima u Slavoniji i Srijemu, kojima su pridonijele i odredbe o okrupnjivanju parcela, događalo se puno ubojstava i uhićenja. Sve te neprilike, koje je pojačalo i glasilo *Sloboda*, rezultirale su gašenjem spomenute stranke. No, ni represivne mjere tadašnje vlade nisu ušutkale nemiran narod. Primjer toga su Kloče u kojima su seljaci htjeli zbaciti općinskog načelnika.²⁴

Stranka koja je nastupila predstavljajući izrazito srpsku ideologiju je i Radikalna stranka. Oni kao ni Srpska samostalna stranka nisu uživali preveliku potporu birača.

Izbori za 1897. godinu bili su raspisani za sredinu svibnja. Na izborne liste, na koje su između ostalog pridodani svi građani koji su napunili dvadeset četiri godine, imala je pritužbe ponajprije Udružena opozicija. Da bi se izbori provodili bez veće opstrukcije, ondje su bili zapovjednici redarstvenih postaja i oružništva. Nervoza je bila vidljiva i među narodnjacima, a vidljivi su bili i sukobi unutar same stranke. Kako su imali u vidu da oporba u svoje redove prima i strance, vlasti su u mnogim kotarevima preferirali domaće kandidate. Jedan primjer manipulacije vlasti je i lažno optuživanje birača oporbe za nasilje prema izbornicima Narodne stranke. Narodna je stranka tražila i da se ponište izborni rezultati u onim kotarevima gdje su pobijedili oporbeni kandidati kao što je to primjerice bilo u Brodu. Nakon tih ponovljenih izbora Udružena je opozicija izabrala Odbor narodnih zastupnika koalicije koji je sastavio anketu koja je imala za cilj istražiti koliko su, zapravo, mjerodavne optužbe vlasti.

Problemi su nastali i u odnosu s Crkvom. Ona se našla u nepovoljnom položaju kada je ban ugledajući se na mađarsku vladu i njene zakone o građanskom braku i slobodi vjeroispovijesti, uveo iste takve zakone u Hrvatskoj. Upravo je takva politika smanjivala uspjeh Narodne stranke jer su svećenici još uvijek imali veliki ugled u narodu. No, bilo je i slučajeva kada su se pojedini svećenici prijateljski ponašali prema vlasti. Pokazatelj je te iznimke ukupno sedam izbornih svećenika iz Narodne stranke. U konačnici, izborni rezultat je bio očekivan – pobjeda Narodne stranke.²⁵

²⁴ Stjepan MATKOVIĆ, "Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije", *Časopis za suvremenu povijest*, 3., 1997., 469.-489.

Gušenje hrvatskih sloboda

Tendencija za širenjem mađarskoga jezika u Hrvatskoj pojavila se već za vrijeme Khuenovog prethodnika bana Ladislava Pejačevića. U skladu s tim otvorena je škola u kojoj su činovnici učili mađarski jezik. No, kada su prema nalogu mađarskog ministra na carinskim i financijskim grbovima povješani dvojezični grbovi s mađarskim i hrvatskim natpisima, izbili su nemiri.²⁶ Od trenutka kada je došao na bansku stolicu, Héderváry nije uživao potporu među Hrvatima. Prema geslu „Red, rad, zakonitost“ planirao je uvesti mir i disciplinu.²⁷ Prema svom fundamentalnom cilju bio je uspoređivan sa Kálmánom Tiszom. Naime, dok je Tisza oštro branio dualizam u Ugarskoj, Khuen je to isto činio u Hrvatskoj.²⁸

Nemiri i otpor obilježavaju cijelu njegovu vladavinu pa je tako zabilježen i jedan događaj prilikom otvaranja budimpeštanske izložbe povodom obilježavanja tisuću godina mađarske države. Kada su nakon slavlja službenici mađarske željeznice u čast mađarskim vezirima posadili drvca u jednom karlovačkom restoranu „nacionalno osviještena mladež ih je uklonila.“²⁹

Jedan od elemenata njegove autokratske vladavine je borba protiv oporbe u Saboru. Kao što je vidljivo, u svim izbornim godinama tijekom njegova mandata korištene su razne metode koje su omogućavale prevlast vladajuće Narodne stranke – pritisci na narod, zastrašivanje i opstrukcija djelatnosti protukandidata, krivotvorenje izbornih listina i dr. Slijedom toga, borba protiv Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, koje su činile tadašnju oporbu, nije se činila teškom.³⁰ Sam je Hrvatski Sabor sukladno Nagodbi bio ograničen na autonomne poslove, a to su bili bogoštovlje i nastava, unutarnja uprava, poslovnik i proračun, kultura, biranje zastupnika u zajednički Sabor, podnošenje prigovora i donošenje rezolucija. Poslovnikom se određivao broj zastupnika koji su trebali potpisivati zakonske prijedloge prije razmatranja.³¹

Kad je riječ o mađarskom jeziku, on se promicao na razne načine: preko natpisa na kartama za vlakove, natpisa na državnim uredima te na poštanskim pismima. Takvi su natpisi

²⁶ Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1526.-1918.*, Split, 2004., 476.

²⁷ ŠVOGER, TURKALJ. ur. *Temelji moderne Hrvatske – hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, 605.-606.

²⁸ Dinko ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata*, Zagreb, 2006., 174.

²⁹ Isto, 179.

³⁰ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 291.

³¹ ŠVOGER, TURKALJ ur., *Temelji moderne Hrvatske – hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, 69.-70.

bili dvojezični što se protivilo nagodbenim odredbama.³² Prijelomna točka bilo je spaljivanje mađarske zastave od strane mladeži koju je predvodio Josip Heneberg. To je ujedno bio i dokaz o neuspjehu Khuenove vlasti u nastojanju da pacificira Hrvatsku.³³

Položaj Srba u Hrvatskoj za vrijeme Khuena-Héderváryja

Pripadnici srpske nacionalnosti su se već u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića (1873.-1880.) borili za ravnopravni položaj. Borba se pretežno vodila oko pitanja jezika.³⁴ Tadašnje prilike između Hrvata i Srba nisu bile idealne, a takvu je stanju pridonosila i međusobna mržnja koju su poticala stranačka tijela i jedne i druge strane.³⁵ Još jedan bitan element u odnosima bili su izbori u Vojnoj krajini. Izbori su se održali u travnju 1883. godine a Srbi koji su tada bili izabrani ušli su u Narodnu stranku.³⁶

Hrvatski je sabor proglasio kao službeni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji “hrvatski ili srpski“, međutim, Hrvatsko-ugarskom nagodbom određeno je da u Trojednoj kraljevini službeni jezik bude hrvatski.³⁷ U trenutku kada je postao ban, a sa obzirom na veliku potporu među srpskim stanovništvom, Khuen im je počeo davati brojne ustupke i ostvarivati određene težnje što su mu Hrvati počeli zamjerati.³⁸ Ostvarivši određene njihove težnje, uspio je stvoriti mir što se ogledalo i u poboljšavanju odnosa između Hrvata i Srba. No, usprkos tome, bilo je i dalje struja koje su poticale sukobe.³⁹

Dakle, nastavši već za vrijeme Ladislava Pejačevića, Srpski se klub vrlo brzo pridružio Narodnoj stranci.⁴⁰ Tadašnji razlozi priklanjaanja Vladi ležali su u tome što su tražili stranku

³² Željko HOLJEVAC, “Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u sjeni Hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću“ u *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti s Četvrtog hrvatskog simpozija u nastavi povijesti održanog u Zagrebu 2014.*, Zagreb, 2014., 115.-116.

³³ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 298.

³⁴ Ladislav HEKA, “Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 3., 2016., 1065.-1100.

³⁵ POLIĆ, *Ban Dragutin grof (Károly) Khuen-Héderváry i njegovo doba*, 74.

³⁶ Mato ARTUKOVIĆ, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba*, Slavonski Brod, 2001., 99.-102.

³⁷ Ladislav HEKA, “Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 3., 2016., 1065.-1100.

³⁸ Ladislav HEKA, “Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalno pitanje“, *Scrinia slavonica*, 16., 2016., 199.-226.

³⁹ Martin POLIĆ, *Ban Dragutin grof (Károly) Khuen-Héderváry i njegovo doba*, 75.-77.

⁴⁰ Mato ARTUKOVIĆ, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, 267.

koja ih neće napadati. U trenutku kada su zastupnici iz Vojne krajine ušli u Sabor, formiran je Srpski samostalni klub koji se ujedinio s klubom Narodne stranke.⁴¹

Kad je riječ o srpskom stranačkom životu za vrijeme Khuenovog banovanja, potrebno je ponajprije istaknuti da su postojala dva smjera politike među Srbima u Hrvatskoj: onaj koji je težio samostalnosti naspram ostalih stranaka i onaj koji je išlo uz bok Vladi.⁴² Milan Đorđević, zastupnik koji je predstavljao struju onih koji su htjeli biti samostalni, tražio je od Nezavisne narodne stranke da u program uvrste zahtjeve u vezi Bosne i Hercegovine te srpskog imena i pisma. Tada je pomutnju izazvalo shvaćanje Đorđevićeve struje da Srbija treba pripojiti područje Bosne i Hercegovine što je, između ostalog, i ostala njegova nastojanja učinila neuspješnim.⁴³ Srpska samostalna stranka, kojoj je on bio na čelu, osnovana je još prije dolaska Khuena na bansku funkciju 1881. godine u Rumi, upravo kao rezultat želje spomenute struje – da se stvori samostalna stranka u odnosu na druge stranke. Ova stranka koja se zalagala za spajanje Vojne krajine sa Banskom Hrvatskom imala je u svome programu zadatak da ustraje u tome da cirilica bude službena ondje gdje su Srbi u većini, preinaku školskog zakona te uređenje crkvene samostalnosti. U vezi s događajima 1883. godine, držala se rezervirano a u vezi sa sjedinjenjem Dalmacije smatrala je da je potrebnim mišljenje Banske Hrvatske. Na konferenciji u Srijemskim Karlovcima, gdje je obnovljen njen program, donesene su četiri važne odluke. U prvoj koja se odnosi na Bansku Hrvatsku traži se ravnopravnost naroda i jezika, a isto tako ravnopravnost Crkve i školstva. Druga odluka govori o srpskom i hrvatskom položaju u Monarhiji, a u njoj se također ističe zahtjev da Monarhija ne ide u smjeru antislavizma. Treća i četvrta odluka su kratke te se njima glasilu *Srbobran* određuje kao glasilo stranke, a središnji klub u Zagrebu njenim središnjim odborom. Premda su se Srpska samostalna stranka i Radikalna stranka razlikovale po socijalnom statusu pristaša i pojedinim stavovima, neko su vrijeme bile spojene. Odnosi između njih naglo su se počeli pogoršavati kada je 1892. kandidat Srpske samostalne stranke Paja Jovanović izabran u Hrtkovcima u Hrvatski sabor što se protumačilo kao dokaz pristranosti novog bana prema srpskim oponentima. Godine 1893. održan je zbor u Novom Sadu gdje je izabran Centralni odbor Radikalne stranke. Zaključke donesene u Novom Sadu *Srbobran* je osporio. U konačnici stranke su se odvojile 1896. godine.⁴⁴

⁴¹ Isto, 269.-270.

⁴² Isto, 267.

⁴³ Isto, 89.-90.

⁴⁴ Isto, 270.-275.

Kada se *Srpski glas* zbog urednikove bolesti i pojačanja notabilitetske struje u Hrvatskoj potpuno ugasio već 1883. godine, Srpska samostalna stranka dobila je novo glasilo.⁴⁵ Nasljednik *Srpskog glasa* bio je već spomenuti *Srbobran*. Budući da su Đorđeviću zamjerali što se *Srpski glas* izdavao u Srijemu, Pavle Jovanović je *Srbobran* izdavao u Zagrebu. S obzirom da je Jovanovića odredio osjećaj nepravde prema srpstvu, *Srbobran* je samo nastavio idejni put *Srpskoga glasa*. Ponajviše se obraćao odvjetnicima, posjednicima i svećenstvu trudeći se da čitatelji postanu nacionalno osviješteni. Od trenutka kada je izlazio tri puta tjedno postao je najveće srpsko glasilo. Osim o politici, u glasilu se pisalo o umjetnosti, kulturi i drugim aktualnostima.⁴⁶

Za vrijeme djelovanja Srpske samostalne stranke dovršen je proces modernizacije koji se odvijao kroz stvaranje ekonomskih institucija. One su sudjelovale u oblikovanju nacionalne svijesti. Najveći cilj, koji je istaknut u svakom retku ovoga glasila, je stvaranje jedinstvene srpske države. Samostalni su također kasnije prestali podržavati ideju spajanja Dalmacije s Banskom Hrvatskom jer su smatrali da će to dovesti u opasnost srpska nastojanja da stvore državu. Može se reći da je srpski tisak kretao iz krajnosti u krajnost. Dok se Hrvate optuživalo za hegemonizam, na srpski se narod gledalo kao na stalnu žrtvu. *Srbobran* je u svojim tekstovima ilustrirao sliku Zapada kojeg je utjelovljavala Hrvatska i sliku Istoka kojeg je utjelovljavala Rusija. Negativan stav prema Hrvatima također je iskazan i u članku Nikole Stojanovića u kojem se govori kako Hrvati nisu i nikada neće biti posebna nacionalnost.⁴⁷ Još jedno glasilo koje je izlazilo za vrijeme Khuenove vladavine bilo je *Omladina*, glasilo Srpske akademske omladine, kojeg je uređivao Pera Belobrk. U vrijeme izlaženja *Omladine* sukob između Hrvata i Srba bio je u punom jeku.⁴⁸

⁴⁵ Isto, 103.

⁴⁶ Isto, 105.-108.

⁴⁷ Isto, 111.-116.

⁴⁸ Isto, 121.-122.

Narodni pokret 1903.

Iako je njegova politika izazvala velika nezadovoljstva, njegova se nastojanja na području kulture i gospodarstva u historiografiji ne ocjenjuju negativno. Posebnu je pažnju posvetio i gradnji željeznica. Nastojalo se poboljšati komunikacija u svim dijelovima zemlje. Izgrađene su brojne pruge u Slavoniji poput pruge Vinkovci-Brčka, pruge od Osijeka prema Požegi kao i pruga u Zagorju, a gradili su se također i mostovi kod Podsuseda, Karlovca i Galdova.⁴⁹

Posvećivala se pažnja i djelatnostima kao što su konjogojstvo i šumarstvo. Uvedene su i brojne strukovne škole kao što su one za drvorezbarstvo, razne zanate te organizirani gospodarski tečajevi za pučke učitelje. Njegovalo se stočarstvo i vinogradarstvo, a osnovan je i odsjek za konjogojstvo.⁵⁰

Nemirima koji su se zbili 1903. bili su razni uzroci – mađarizacija, cjelokupan Khuenov režim, financije i drugo.⁵¹ U prvom dijelu ovoga poglavlja biti će riječ o jednom bitnom faktoru, skupini ljudi koji su uvelike pridonijeli tomu da ovi nemiri, koji se u historiografiji nazivaju narodnim pokretom, dobiju posebnu boju. Studentskoj reakciji prethodio je zahtjev Kraljevskog odbora za uređenjem financijskih odnosa s Peštom kojeg je mađarski Kraljevski odbor odbio.⁵² Studentske akcije bile su i u drugim okolnostima okidač za promjene. Tako je bilo i sada. Pobuna studenata započela je nezadovoljstvom zbog uređenja financija između Hrvatske i Ugarske. Izdali su rezoluciju koja je težila financijskoj samostalnosti Hrvatske. Tako je njihova sjednica koja je održana još u ožujku označena je kao početak narodnog pokreta.

Događaj koji je rezultirao uhićenjima započeo je na skupštini u zgradi pjevačkog zbora *Kolo*. Demonstracije, koje je predvodila Napredna omladina, uključivale su uništavanje mađarskih natpisa na Glavnom kolodvoru. Jedan od poticatelja tih događaja bio je Stjepan Radić. U ponedjeljak 31. svibnja te, sljedećega dana, 1. lipnja prvi je put upotrijebljeno vatreno oružje od strane policije. Studenti dugo nisu dobili ispriku koju su tražili radi povrede sveučilišne autonomije pa je i sam rektor sveučilišta Vjekoslav Klaić pokušavao razgovarati s

⁴⁹ Martin POLIĆ, *Dragutin grof Khuen-Héderväry i njegovo doba*, 60.-61.

⁵⁰ Martin POLIĆ, *Dragutin grof Khuen-Héderväry i njegovo doba*, 60.

⁵¹ Đuro ŠVORC, "Narodni pokret 1903. u podkalničkom kraju", *Cris*, 3., 2013., 59.-69.

⁵² Zlatko MATIJEVIĆ et. al., "Bilo je to godine devesto i treće", *Časopis za suvremenu povijest*, 3. 2005., 585.-595.

banom. Usprkos svim pokušajima, ispriku su dobili tek za vrijeme bana Teodora Pejačevića.⁵³ Kako do toga vremena provokacije mađarske Vlade nisu jenjavale, neprestano su se javljali slučajevi razbijanja mađarskih natpisa, a jednom prilikom demoliranje trga Khuena-Héderváryja.

O financijskoj samostalnosti govorilo se i na pučkoj skupštini održanoj u dvorani Hrvatski sokol. O financijskim i gospodarskim okolnostima Hrvatske govorili su se u svojim govorima Stjepan Radić, Vitomir Korač, Milan Marjanović i Vilim Bukšeg.⁵⁴ Demonstracije izazvane pitanjem financijske samostalnosti, ali i nezadovoljstvom cjelokupnim režimom odvijale su se i u Križevcima. Prosvjedujući protiv uhićenja glogovskog svećenika, seljaci iz Glogovnice skupili su se pred Župnim dvorom. Nakon što su rastjerani, mnoštvo ljudi pošlo je u Križevce da od kraljevskog kotarskog predstojnika Dragana Viteza Trnskog zatraži hrvatsku zastavu.⁵⁵ U okolnostima postavljanja spornog natpisa na zgradi Prometne uprave kraljevskih ugarskih željeznica koji glasi *Mađarske kraljevske državne željeznice* oporba je sastavila dopis o uzrujanosti građana tim natpisom. Mađarski oporbeni zastupnik Ödön Bartha osim što je okrivio hrvatsku stranu da „kompromitiraju“ mađarsku državnu ideju optužio je i samog bana da si nije dao truda da očuva državne simbole Mađarske. U travnju napetosti su eskalirale kada je prilikom skidanja i paljenja mađarske zastave u Zaprešiću, seljaka Ivan Pasarić ubio oružnički zapovjednik. Unatoč utemeljenoj i kvalitetnoj obrani dr. Hinka Hinkovića, dr. Josipa Franka i dr. Marijana Derenčina, sudionici su dobili zatvorske kazne.

Sukob oko zastava desio se i u općini Vojakovcu. Narod se ondje okupio pred općinskom zgradom, a redare na koje su naišli su zatvorili u općinski zatvor. Na kraju svega, redari su pušteni uz uvjet da daju ostavku. No, ipak je uhićeno trideset pet sudionika. Nemiri su u ovom kraju ponovljeni, ali ovaj put zbog pitanja puštanja zatvorenika. Vijest o događaju u Zaprešiću ponovno je uzbuktala krv u Zagrebu. Već se 16. travnja ponovio prosvjed na Glavnom kolodvoru, no ovoga puta sudionici su uspjeli uzmaći policiji. Ipak, takva sreća nije pratila stanovnike Zaprešića. Tijekom demonstracija ponovno su ubijena dva mještana – Vid Čehulja – Noršić i Josip Beluhan.⁵⁶ Općina koju su zahvatili nemiri je i Rovišće gdje je stigla vijest o stavljanju mađarske zastave i o povećanju poreza. U okolnostima ponovnog izbijanja nemira, sazvana je 29. prosinca 1903. godine Velika narodna skupština. Dnevni red se sastojao

⁵³ Tihana LUETIĆ, “Studentska mladež u narodnom pokretu 1903. godine“, *Cris*, 1., 2013., 51.-58.

⁵⁴ Zlatko MATIJEVIĆ et. al., “Bilo je to godine devesto i treće“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., 2005., 585.-595.

⁵⁵ Đuro ŠKVORC, “Narodni pokret 1903. u podkalničkom kraju“, *Cris*, 3., 2013., 59.-69.

⁵⁶ Đuro ŠKVORC, “Narodni pokret 1903. u potkalničkom kraju“, *Cris*, 3., 2013., 59.-69.

od rasprava koje se tiču izbornog prava, financijske situacije, šumskih udruga, hrvatsko-srpskih odnosa te prava općenito. Na skupštini su sudjelovali mnogi zagrebački urednici kao što su Ivan Winter i Stjepan Radić. Rezultat skupštine bile su dvije rezolucije. Prva se odnosi na financije, srpsko-hrvatske odnose, slobodu tiska, govora i sudstva, a druga se tiče šumskih općina.⁵⁷

Od središta lokalnih nemira zanimljivo bi bilo za spomenuti i Sisak. Ondje su događanja bila vezana uz rad političkih stranaka gdje su obrtnici bili uz pravaše, a trgovci uz narodnjake. Na skupštinama koje su se odvijale 1890-tih bilo je riječi o pitanjima o kojima je bilo riječi i u drugim krajevima. Nakon zabranjene skupštine, koja se trebala održati 22. ožujka 1903. godine, sazvana je nova na kojoj je obrazložena Rezolucija stvorena u Zagrebu. Zbog stavova koji su u njemu izneseni, bio je zabranjen i lokalni list *Sisački glas*. Važnu ulogu u Sisku imao je pravaš Grga Tuškan koji je zagovarao politiku rješavanja sukoba preko pisama i drugih javnih obraćanja. Iznimka od njegove politike su demonstracije povodom uhićenja Janka Dunjaka, na čiju su adresu pristigli proglasi koji su osuđivali Khuenov režim. Najveći napad dogodio se na Veliki kaptol u kojem se okupljaju Židovi i lokalni mađaroni. Naglo su ušli u zgradu te demolirali polovicu inventara.⁵⁸

U Dalmaciji su demonstracije pokrenule lažne vijesti o vješanju ljudi zbog protumađarskog djelovanja, dok se u Istri pojavila velika solidarnost prema stanovništvu Banske Hrvatske. Na Khuena je planirano tri atentata koji su prošli neuspješno. Nedugo nakon zadnjeg pokušaja atentata, prestao je biti hrvatskim banom.⁵⁹

Zaključak

Uzevši u obzir sve podatke koji su navedeni u ovom radu, mora se priznati da je Károly Khuen-Héderváry, bio čovjek s uspješnom političkom karijerom i određenim političkim sposobnostima. Kao i kod drugih povijesnih ličnosti, moguće je istaknuti pozitivne i negativne aspekte njegove vladavine no, u historiografiji većinom su se isticale oni negativni. Dok je kao ban u kolektivnome sjećanju ostao zapamćen kao omražen ban koji je provodio mađarizaciju,

⁵⁷ Željko KARAULA, „Dolje mađarski hrvatski sabor, dolje mađaroni “ Narodni pokret 1903./1904. godine na području grada Bjelovara i Bjelovarsko-križevačke županije“, *Cris*, 1., 2013., 80.-90.

⁵⁸ Vlatka Vukelić, „Narodni pokret u Sisku 1903./1904. godine“, *Godišnjak gradskog muzeja*, 8., 2008., 137.-157.

⁵⁹ Zlatko Matijević et. al., „Bilo je to godina devesto i treća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., 2005., 585.-595.

u novije vrijeme ističu se njegove zasluge u pogledu poboljšanja gospodarstva i podizanju kulturnih ustanova. Iako je pokušao suzbiti korupciju u upravnom aparatu i sam se koristio njome kada nije imao drugoga rješenja. Isto tako, sukobljavao se sa svojim protivnicima i političkim oponentima na sve moguće načine. Samo neki od načina bili su manipulacija, zastrašivanje, ucjenjivanje i sl. Odgovori na to bili su žestoki napadi opozicije koji je potom suzbijao. Ovakva praksa ponavljala se na svim izborima tijekom njegovog mandata. S obzirom da je započeo svoje banovanje u vrijeme nemira, vladao je beskompromisno i hladne glave. Nije želio da ga išta spriječi u njegovom cilju pa čak i kada je bio javno ponižen kao u situaciji kada je bio istjeran iz sabornice. Da je promicatelj Nagodbe, nije skrivao, a ono što je provodio mimo hrvatskih autonomnih prava, prekrivao je prividom ustavnosti. Njegova politika pogađala je i seljake što se ogledalo u postupanja prema njihovim posjedima. Ovim sam radom pokušala prikazati obilježja Khuenovog banovanja i njegove politike u Hrvatskoj. Ciljeve zbog kojih je postavljen za bana nije uspio ostvariti do kraja, a kraj njegova banovanja, kao i početak, bio je obilježen nemirima.

Literatura

1. ŠVOGER, Vlasta i TURKALJ, Jasna ur., *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Zagreb, 2016.
2. MATKOVIĆ, Stjepan, „Ban Khuen-Héderváry – značenje i utjecaji“, *Povijest u nastavi*, 1., 2003., 37.-47.
3. HEKA, Ladislav, „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 3., 2016., 1065.-1100.
4. HEKA, Ladislav, „Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i nacionalno pitanje“, *Scrinia slavonica*, 16., 2016., 199.-226.
5. ARTUKOVIĆ, Mato, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod, 2001.
6. POLIĆ, Martin, *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*, Zagreb, 1901.
7. HORVAT, Josip, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, Zagreb, 1967.
8. HORVAT, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1936.
9. VESELINOVIĆ, Velimir, „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., 2018., 583.-621.
10. MATKOVIĆ, Stjepan, „Izbori za hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., 1997., 469.-489.
11. ŠIŠIĆ, Ferdo, *Povijest hrvatskog naroda*, Split, 2004.
12. ŠOKČEVIĆ, Dinko, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata*, Zagreb, 2006.
13. HOLJEVAC, Željko, „Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u sjeni hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću“. U: *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti s Četvrtog hrvatskog simpozija u nastavi povijesti održanog u Zagrebu 2014.*, Zagreb, 2014., 7.-259.
14. ŠVORC, Đuro, „Narodni pokret 1903. u podkalničkom kraju“, *Cris*, 3, 2013., 59.-69.
15. MATIJEVIĆ, Zlatko et. al. „Bilo je to godine devesto i treće“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3., 2005., 585.-595.
16. LUETIĆ, Tihana, „Studentska mladež u narodnom pokretu 1903.“, *Cris*, 1., 2013., 51.-58.
17. KARAULA, Željko, „“Dolje mađaronski hrvatski sabor, dolje mađaron“ Narodni pokret 1903./1904. na području Bjelovara i Bjelovarsko-križevačke županije“, *Cris – Časopis povijesnog društva Križevci*, 1., (2013., 80.-90.
18. VUKELIĆ, Vlatka, „Narodni pokret u Sisku 1903./1904.“, *Godišnjak gradskog muzeja*, 8., 2008., 137.-157.